

• UTÓSZÓ •

•

•

•

•

Viszonylag rövid idő leforgása alatt két olyan önéletrajz hagyta el a nyomdát, amelynek szerzője tiszteletet parancsoló korában ragadott tollat. Várady Imre 1948 novemberében, nyolcvanegyedik életéve után kezdte meg az 1867–1910 közötti időszakot felidéző *Napló I.* című munkájának megírását, miután „Bubus lányom Hágából, Imre napjára, nagyon kedves, meleg hangú, jókívánságokkal telt levelet küldött, s abban ragaszkodó gyermeki szeretettel arra kér, szánám reá magam, hogy gyermekeim és unokáim részére földi életem folyását emlékezésül írásba foglaljam.” (Várady Imre: *Napló I. 1867–1910.* Újvidék, 2011, Forum Könyvkiadó Intézet, 11.)

A csaknem fél évszázados időszakot áttekintő feljegyzések utolsó oldala 1955 januárjának végén íródott.

Müller Teréz *Igaz történet* című önéletírásának lejegyzéséhez két hónappal kilencvenkettedik életének betöltése előtt kezdett hozzá, s 1972-ben, kilencvenöt esztendősen fejezte be azzal a szándékkal, hogy az utána következő nemzedékek megismerkedjenek őseik sorsának alakulásával.

Várady Imre a helytörténeti kutatók igényességével mindent feljegyez, s ehhez okmányokat csatol, például a Nagybecskerekre vonatkozó 1880. évi adatokat:

„A házak száma: 2596

A lakosság száma 19 966

A háziállatok állománya 2437 ló, 747 szarvasmarha, 3622 sertés, 2968 juh

A tanköteles gyermekek száma 3241, az iskolalátogatóké pedig 1437.

Az iskola osztályainak száma: 12 községi iskola, 6 görögkeleti felekezeti, 5 izraelita felekezeti – összesen 23 osztály

A Nagybecskereki Királyi Járásbíróság területe 1880-ban 19,4421 mérföld, népessége 63 735 lakos.” (I. m. 6.)

Müller Teréz is vállalta munkájában az alapos helytörténetész feladatát. Feleleveníti Horgos és környékének gyermekkori világát: „Abban az időben még Széksós, Röszke, Alsó- és Felsőközpont,

Királyhalma Horgoshoz tartozott; sem temploma, sem temetkezési lehetősége nem volt, de piaca sem. Akkor még Királyhalma tanyavilág volt óriási erdőséggel, amit az én gyermekkoromban irtottak ki. Kárász-birtok volt az is, és parcellázták a későbbi híres szőlőtelepnek. Az egész környéknek Horgos volt a központja, mert Szegedtől vagy Szabadkától még sok óriás kocsuiút választotta el. Így Horgos nagyon élénk volt, a templom akkor nélkülözhetetlen volt, ugyanúgy a piac is.”

Sem az egyik, sem a másik memoárirót nem fűtötték művészi ambíciók. Várady Tibor nagyapja művét bevezető előszavában úgy fogalmazott, hogy „A Naplót nem nevezhetem szépirodalmi műnek. Nincsenek benne prózai konstrukciók, írói felfedezések; de mivel az egyszerűen lejegyzett eseményekre, szokásokra, körülményekre már egy évszázad kérge rakodott, a betekintés mégis a felfedezés izgalmát hozza. A szöveg végig azt az igyekezetet tükrözi, hogy minél pontosabban le legyen jegyezve, hogy mi is történt. Élmény az ismeretlen, és a mégis egyértelműen »miénk«.”

Várady Imre empátiával írt annak a kis közösségnek a tagjairól, amelyhez Müller Teréz is tartozott. A felvilágosult, az emancipáció előnyeit élvező, az asszimiláció útjára lépett polgári zsidó család vallási életéről csak annyi tudható meg, hogy péntek este gyertyát gyújtottak, a család megszakította a kapcsolatot Müller Teréz nővérével, Malvinnal, mert kikeresztelkedett, s keresztényhez ment férjhez. Mindössze néhány évvel később, amikor úgy tűnt, hogy a memoáriró házassága zátonyra futott, szülei javasolták, hogy bontsa fel, s már azt sem bánták volna, ha keresztényhez megy férjhez.

Müller Teréz közlése szerint házasságkötésük szertartását Löw Immanuel szegedi főrabbi vezette, akit Blau Lajos, a szentírástudomány professzora a „földkerekség legtudósabb rabbijának nevezett” (Varga Papi László: *Zsidó magyarok Szegeden. Löw Lipót és Löw Immanuel*. Szeged, 2003, Bába Kiadó, 43.) „Löw Immanuel a magyar nyelvű zsinagógai szónoklat művésze volt, akinek több kötetben megjelent beszédei a magyar széppróza legkiválóbb termékeihez tartoznak. A századfordulón Szegeden hárman kapták meg a Magyar Tudományos Akadémiától nagy szótárának címjegyzékét, amellyel

•

élő nyelvkincsünket akarták egybegyűjteni. Tömörkény István, Kovács János és Löw Immánuel.” (Uo. 43.)

Löw Immánuel apja, Lipót, „szóval és írásban felvette a harcot a magyar zsidóság emancipációjáért, amelynek kivívásában jelentékeny része volt. [...] Működése azt a felismerést tükrözte, hogy a hazai zsidóság számára elengedhetetlen a magyarosodás. Napi két órában vasszorgalommal tanulta a nyelvünket. Hivatalba lépésekor a hitközség iskolájában bevezette a magyar nyelv oktatását, a zsinagógában 1844-ben már magyarul prédikált, és 1845-ben egy magyar zsinagógai beszédet bocsátott közre nyomtatásban, amelyben a magyar terjesztését kötötte hívei lelkére” (i. m. 34–35.).

Milyen óriási a különbség a XIX. században és a XX. század első évtizedeiben a Monarchiában, illetve a Kelet-Európában, főleg Oroszországban, Lengyelországban élt zsidók életkörülményei, vallásossága, jogbiztonsága között. Müller Teréz krónikájában az olvasható, hogy népes családjának minden tagja sokat dolgozott, de gyarapodott is; felekezeti, nemzeti hovatartozástól függetlenül a törvények, az alkotmány azonos jogokkal ruházott fel minden állampolgárt. Bella Chagall *Égő gyertyák* című emlékirata részben azonos időszakot dolgoz fel, mint Müller Teréz önéletírása.

Bella Chagall Oroszországban a gettóba kényszerített, a pogromtól rettegő, nyomorgó hozzátartozóinak életét ábrázolta. A Müller családtól eltérően szorosán kötődnek őseik öltözködési módjához, étkezési rendjéhez, a vallási törvényekhez, a hagyományokhoz, s öröme, reményre csak az ünnepek szolgálnak alkalmul.

Mivel erről nem ír, nem tudhatjuk, vajon a Müller család olyan áhítattal és izzó vágyakozással készült-e a földi siralomháztól megszabadító Megváltó eljövételét megelőző Illés próféta fogadására, mint Bella Chagall és hozzátartozói:

„A szívem szorongva és ugyanakkor várakozástól telve hangozan dobog, mert most a Mamával kettesben kell kimennünk Illés próféta elé, hogy ajtót nyissunk neki. Magunkkal visszük a Haggadát, Mama a másik kezében az égő gyertyát is, és halkan távozzunk az ebédlőből. [...] Csak Isten őrizz, nehogy későn érkez-

zünk! Még elgondolni is rossz, mi lenne, ha Illés próféta odaér a házuk elé, és csukva találja az ajtót. [...] És ha a kis csillag beröppen az ajtón, és Illés próféta vagy maga a Messiás, hirtelen egy ugrással mögöttünk terem? Reszketve hallgatózom. [...] – Illés próféta – imádkozom –, könyörülj rajtunk. Gyere le gyorsan. Hideg van és sötét. Gyere el házukba. Mindenki rád vár. [...] – Mama, eljött már hozzánk Illés próféta? – kérdezem. – Jövöre! – kiálltja édesanyám a nyitott ajtóból.”

(Bella Chagall: *Égő gyertyák*.

Budapest, 1971, Corvina Kiadó, 161–164.)

Tanulságos, lebilincselő olvasmány ez az önéletírás, mert szerzője mint elfogulatlan íródeák, az események fölé emelkedik, s érzelmi hatást éppen azzal vált ki, hogy érzelemmentesen jegyzi le a vele és a legközelebbi hozzátartozóival történeteket.

Időrendi sorrendben ismertetve az eseményeket Müller Teréz eljut a XX. századba, amelynek nem is egy, hanem több időszakában is a kisember biztonságát szavatoló törvényes rend megingott, sőt olykor össze is omlott. Ennek következtében honosodott meg az a magatartásforma, hogy egyfelől az állam hol pénzbevéltási trükkökkel, hol piramisbankokkal tudatosan kifosztotta polgárait; másfelől pedig a védtelenek, a kiszolgáltatottak oltalmazására felesküdtött őrnagy az első világháború után Horgoson a világ legtermészetesebb dolgának véli, hogy olyan ütést mérjen egy asszony arcára, hogy az „a díványra hanyatlottam és olyant sikoltottam, hogy odahaza meghallották a gyermekeim. [...] Én hetekig véraláfutásos arccal jártam.”

Van-e értelme felvetni a kérdést, mennyire kötelezte tisztí esküje azt az őrmestert, aki 1942. január 23-án délután egy óraker két közlegénnyel együtt belépett Újvidéken Müller Teréz belvárosi lakásába:

•

„Az őrmester igen barátságos és figyelmes volt. Az igazolványomat kérte, odaadtam azt az engedélyt igazolásul, amit a Bajor tábornok írt alá, mire az őrmester: Ha önnek ilyen igazolványa van, öt perc alatt itthon lesz a városházából, csak tessék jól felöltözni, huszonkilenc fok hideg van. [...] Akkor hatvanöt éves voltam, jól felöltöztem, s az őrmester kíséretében kiléptem a ház kapuján. Az utcán már várt egy hosszú sor összegyűjtött zsidó, engem is közéjük löktek, és elindítottak egy tér felé, ahol üres kamionok vártak ránk, hogy a Dunához szállítsanak bennünket. Úgy dobáltak fel a kamionba, mint a szemetet. [...] Mire kiértünk a Duna-partra, azonnal ötös sorba állítottak bennünket, és lassú léptekkel haladtunk a lék felé, amelyet a Duna jegén vágtak, és amelybe a levetkőztetés után az embereket, gyermekeket élve beledobták. Ha ezután még volt ereje és életöszöne, hogy visszakapaszkodott, vasvillával visszalökték. [...] Az oszlop lassan fogyott, és éntőlem lehetett még öt méter a tett színterétől, amikor odagördült egy autó, benne néhány civil egyénnel, és leállították a vérengzést. Mi, akik kívül dideregtünk, lehettünk öt-hatszázan, mi megszabadultunk.”

Müller Teréz túlélte a vészkorszakot, amelynek csapásait a magyar zsidóság biológiailag már nem heverheti ki. Önmaga és családja sorsát tárva elének Müller Teréz ennek a közösségnek is állít sajátos emlékművet.

Emlékirata maga a történelem. Várady Tibor megfogalmazásával élve „a történelmet az iskolában (így vagy úgy) megtanuljuk. Feledésbe merül azonban az élet. A feledés különösképpen akkor fenyeget, ha az eseményekkel együtt eltűnnek az emlékhordozók is. Nemigen van... aki továbbadja, fenntartja a német mindennapok vagy zsidó mindennapok emlékeit. A fennmaradás küszöbére került a magyar emlékezet is” (i. m. 6.).

Fischer Jenő